

АРСЕН РІЧИНСЬКИЙ «ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕЛІГІЙНОЇ СВІДОМОСТІ»: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

О.Р. Кравчук

ДВНЗ «Тернопільський національний медичний університет

імені І. Я. Горбачевського МОЗ України»

e-mail: kravchuk.or77@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0227-7260>

Ключові слова: Арсен Річинський, Західна Волинь, «Проблеми української релігійної свідомості», історія, сучасність.

У статті проаналізовано працю відомого громадсько-політичного, культурно-просвітнього діяча першої половини ХХ ст., Арсена Річинського, «Проблеми української релігійної свідомості», через призму історії та сучасності, що не втратила своєї актуальності й на сьогодні. Розкрито маловідомі віхи біографії автора, пов'язані з її написанням.

А. Річинський у міжвоєнний період в Західній Волині розгорнув активну й цілеспрямовану культурно-просвітницьку діяльність у боротьбі за Українську Автокефальну Православну Церкву, присвятивши цій справі досліджувану нами працю, яка мала значний суспільний резонанс. З'ясовано передумови її написання й наголошено на тому, що А. Річинський, будучи активістом національного церковного руху усвідомлював, що потрібно шукати нові стратегії і тактику активізації відродження українського церковного руху. Він вважав за необхідне ідейно «озброїти» інтелектуальні сили етноконфесійним усвідомленням історії України. Його вразила непередбаченість інтелігенції в питаннях єдності та солідарності стосовно виборювання прав українців на національну Православну Церкву, формування державницької ідеології.

Досліджено причини заборони книги та історію її видання, й наголошено на тому що монографія написана з позицій українського національного етногенезу і зорієнтована на відродження та формування духовної самосвідомості українства. Власне це й стало основною причиною її заборони як у міжвоєнній Польщі, так і в СРСР.

ARSEN RICHYNSKY "PROBLEMS OF UKRAINIAN RELIGIOUS CONSCIOUSNESS": HISTORY AND MODERNITY

O. R. Kravchuk

I. Horbachevsky Ternopil National Medical University

e-mail: kravchuk.or77@gmail.com

Keywords: Arsen Richynsky, Western Volyn, "Problems of Ukrainian religious consciousness", history, modernity.

The article analyzes the work of the famous socio-political, cultural and educational figure of the first half of the XX century, Arsen Richynsky, "Problems of Ukrainian religious consciousness", through the prism of history and modernity, which has not lost its relevance today. In modern times, when the question of building the Orthodox Church of Ukraine in our country has arisen, interest in the spiritual heritage of Arsen Richynsky has grown.

During the interwar period in Western Volhynia, A. Richynsky launched an active and purposeful cultural and educational activity in the struggle for the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church, devoting to this work, which had a significant public resonance. The preconditions for its writing are clarified and it is emphasized that A. Richynsky, being an activist of the national church movement, realized that it was necessary to look for new strategies and tactics to intensify the revival of the Ukrainian church movement. He considered it necessary to ideologically "arm" the intellectual forces with ethno-confessional awareness of the history of Ukraine. He was struck by the unpreparedness of the intellectuals in matters of unity and solidarity in relation to the fight for the rights of Ukrainians to the national Orthodox Church, the formation of state ideology.

The reasons for the ban on the book and the history of its publication are studied, and it is emphasized that the monograph was written from the standpoint of Ukrainian national ethnogenesis and focused on the revival and formation of the spiritual identity of Ukrainians. In fact, this was the main reason for its ban in both interwar Poland and the USSR.

The scientific novelty of the publication is that, despite the rather significant creative legacy of A. Richynsky, the work "Problems of Ukrainian Religious Consciousness" has not lost its practical significance, but has not been analyzed or studied holistically and systematically by scholars. It should be noted that today there is a need to analyze it objectively and impartially, which will allow to reveal the process of writing and printing, to fully explore the biographical data of its author.

Monograph of a famous socio-political and cultural-educational figure of the first half of the XX century. A. Richynsky's "Problems of Ukrainian Religious Consciousness" is evidence that both the Polish and Soviet authorities persecuted its author for actively promoting the ideas of an independent Ukrainian state and independent Church in the interwar period, defending its autocephaly, and justifying the identity of Ukrainian law, that have not lost their relevance today.

Актуальність досліджуваної проблеми ґрунтується на тому, що сьогодні, коли постало питання розбудови в нашій державі Православної Церкви України, зріс інтерес до духовної спадщини Арсена Річинського, який у міжвоєнний період в Західній Волині розгорнув активну й цілеспрямовану культурно-просвітницьку діяльність у боротьбі за Українську Автокефальну Православну Церкву (далі – УАПЦ), присвятивши цій справі працю «Проблеми української релігійної свідомості», яка мала значний суспільний резонанс.

Наукова новизна публікації полягає у тому, що, незважаючи на доволі значну творчу спадщину А. Річинського, робота «Проблеми української релігійної свідомості» не втратила свого практичного значення, однак цілісно й системно науковцями не аналізувалася і не вивчалася. Варто зазначити, що на сьогодні постала потреба об'єктивно й неупереджено її проаналізувати, що дасть змогу усвідомити й розкрити процес написання і друку, повніше дослідити біографічні дані її автора.

Мета дослідження – проаналізувати працю А. Річинського «Проблеми української релігійної свідомості» через призму історії та сучасності.

Основні завдання дослідження – з'ясувати передумови написання А. Річинським праці «Проблеми української релігійної свідомості»; дослідити причини заборони книги та історію видання цієї праці; розкрити маловідомі віхи біографії автора, пов'язані з її написанням.

Незважаючи на інтерес дослідників до вивчення А. Річинського, як особистості, громадсько-політичного і культурного діяча, поза межами наукових досліджень залишилася його праця «Проблеми української релігійної свідомості», об'ємна і надзвичайно багата ідеями, аналіз яких висвітлено у публікаціях таких сучасних науковців, як Олександр Саган та Анатолій Колодний¹, Арсен Гудима², Микола Ку-

череп³, Леонід Михальчук⁴, та інших. Певний внесок у дослідження постаті А. Річинського внесла й авториня цієї публікації⁵.

Основа джерельної бази складають матеріали Державного архіву Волинської області (далі – Держархів Волинської обл.), фонд 4666 («Комітет державної безпеки (КДБ) при Раді Міністрів УРСР у Волинській області, м. Луцьк»)⁶; Archiwum **Dmytra** Dontsova. Biblioteka Narodowa (м. Варшава)⁷; Відділу рукописів *Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника* (далі – *ВР ЛННБ ім. В. Стефаника*), фонд 252⁹; Волинського краєзнавчого музею¹⁰; праця А. Річинського «Проблеми української релігійної свідомості»¹¹; публікації в часописі «Діло»¹² тощо.

² Гудима А. Харизма Арсена Річинського: монографія. Тернопіль: Підручники і посібники, 2008.

³ Кучерепа М. Діяч українського церковного руху на Волині (Арсен Річинський). *Реабілітовані історією: у 27 т. Волинська область. Нац. акад. наук України, Ін-т історії України НАН України. Київ; Луцьк, 2010. Кн. 1. С. 594–601.*

⁴ Михальчук Л. Життя А. Річинського – зразок самовідданого служіння українському народу. *Арсен Річинський – ідеолог Українського православ'я: збірник наукових праць. Київ, Тернопіль, Кременець. 1998. С. 3–8.*

⁵ Кравчук О. Р. Арсен Річинський: маловідомі сторінки біографії. *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / гол. ред. Л. М. Алексієв. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2018. Вип. 21. С. 239–249.*

⁶ Державний архів Волинської області Ф. 4666. Комітет державної безпеки (КДБ) при Раді Міністрів УРСР у Волинській області, м. Луцьк Волинської області. Оп. 2. Спр. 1969. Річинський Арсен Васильович. 112 арк.

⁷ Archiwum **Dmytra** Dontsova. Biblioteka Narodowa. Warszawa. MF № 83985. S. 539.

⁸ Archiwum Dmytra Dontsova. Biblioteka Narodowa. Warszawa. MF № 82652. Cz. 2. S. 1119.

⁹ Річинський Арсен, церковний і громадський діяч. Листи до редакції «УЗЕ» / Відділ рукопису Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника. Ф.252. Оп. 1. Спр. 704/п.12. Арк. 5.

¹⁰ Річинський А. Автобіографія. 1954 р.: [рукопис]. / Волинський краєзнавчий музей: 3 с.

¹¹ Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості. Володимир-Волинський. Тернопіль: друкарня Салевича і С-ки. 1933.

¹² Видача не сконфіскованих частин книжки д-ра Річинського. *Діло*. 1933. 10 грудня. №326. С. 3.; Лучанин. Дописи. *Діло*. 1928. 14 листопада. №254. С.4.; Хруцький

¹ Колодний А., Саган О. Життя і творчість Арсена Річинського – самовіддане служіння Богу й Україні. *Проблеми української релігійної свідомості*. Тернопіль: Укрмедкнига, 2002. С.11–50.

А. Річинський – відомий громадсько-політичний, культурно-просвітній діяч першої половини ХХ ст. Він активно змагався за незалежну Українську державу й незалежну Церкву, зазнавши переслідувань та арештів спочатку від польської, а пізніше від радянської влади. А. Річинський активно виступав за українізацію Православної Церкви на Волині у міжвоєнний період, відстоював її автокефалію, обґрунтував самобутність українського православ'я. Свої ідеї, думки та міркування з цього приводу виклав у праці «Проблеми української релігійної свідомості», що не втратила своєї актуальності й на сьогодні.

А. Річинський у своїй діяльності вміло й фахово поєднував активну громадсько-політичну, культурно-просвітницьку працю з написанням книги «Проблеми української релігійної свідомості», над якою працював більше чотирьох років, з кінця 1928 р. – по 1933 р. Так, у часописі «Діло» з цього приводу зазначалося, що «Доктор Річинський пише книжку про українізацію церкви, книжка має бути видана накладом видавництва «На варті» в Володимирі»¹³.

Перші чотири розділи книжки опубліковано упродовж 1930–1931 рр. у «Літературно-науковому вістнику» (далі – «ЛНВ»). Цей часопис видавався Науковим товариством імені Тараса Шевченка (далі – НТШ), був своєрідною трибуною для українських літераторів і публіцистів, літературним і науковим виданням. Головним редактором якого був Дмитро Донцов, визначний політик, публіцист, ідеолог українського націоналізму, з яким А. Річинський підтримував ділові стосунки.

На той час у «ЛНВ» друкували матеріали кращих українських письменників та вчених і саме до А. Річинського звернулася його редакція з проханням подати огляд появи УАПЦ та вказати на її значення у національному житті. Арсен Васильович погодився на пропозицію і, як писав, що «... мусив віднайти те природне річище, по якому пливла й пливе українська релігійно-церковна думка та яке загачували й викривляли різні сторонні сили»¹⁴.

Упродовж 1930–1931 рр. у «ЛНВ» опубліковано статті А. Річинського, які висвітлювали історію УАПЦ та розкривали її значення у на-

ціональному відродженні українства. У декількох томах часопису розміщено його матеріали під назвою «Свята Софія Київська», у яких розкривався зміст Української церковно-національної революції в Києві 1920–1921 рр., йшлося про утворення та поширення УАПЦ, висвячення Василя Липківського й долю Церкви. У подальшому вказані матеріали А. Річинський доповнив та укомплектував у перші чотири розділи книги «Проблеми української релігійної свідомості»¹⁵.

Опубліковані у «ЛНВ» статті А. Річинського викликали полеміку з боку греко-католицького священника, отця Макарія Каровця, українського церковного діяча. Який у «ЛНВ» опублікував матеріал на тему «Самосвятство – українська ересь. Відповідь на статті д-ра А. Річинського»¹⁶. На його зауваження Арсен Васильович дав вичерпну відповідь у своїх подальших публікаціях.

А. Річинський, будучи активістом національного церковного руху усвідомлював, що потрібно шукати нові стратегію і тактику активізації відродження українського церковного руху. Він вважав за необхідне ідейно «озброїти» інтелектуальні сили етноконфесійним усвідомленням історії України. Його вразила не підготовленість інтелігенції в питаннях єдності та солідарності стосовно виборювання прав українців на національну Православну Церкву, формування державницької ідеології. Він наголошував на тому, що «... обов'язком нашим є зберегти свою національну особистість і виявити її вагомий цінність і красу, отже, передовсім – піднести релігійно-національну свідомість народу й поглибити підлогу тої свідомості: матеріальну й духовну культуру на Українській землі. А через те, що тільки самостійна держава забезпечує кожному народові повний і свободний розвиток його індивідуальності, – мусить державницька ідеологія об'єднати українців без різниці соціального становища й політичних партій. ...Зрештою у визвольних змаганнях закон національної солідарності зобов'язує однаково всіх. Не розуміють цього хіба недоумки та наймити чужої ідеї»¹⁷.

¹⁵ Річинський А. Свята Софія Київська. *Літературно-науковий вістник*. 1930. Т 101, кн. 4. С. 365–378.

¹⁶ Каровець М. Самосвятство – українська ересь. Відповідь на статті д-ра А. Річинського. *Літературно-науковий вістник*. 1931. Т. 105. Кн. 4. С. 316–324.

¹⁷ Гудима А., Колодний А., Саган О. Тексти купюр польського цензора рукопису книги Арсена Річинського «Проблеми української релігійної свідомості». *Арсен Річинський: видатний український громадський діяч і науковець-релігієзнавець : науковий збірник*. Київ, Кременець, 2007. С. 94.

С. Серед нових книжок. *Діло*. 29 травня 1935 29 травня. №139 С. 5.

¹³ Лучанин. Дописи. *Діло*. 1928. 14 листопада. №254. С. 4.

¹⁴ Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості / упоряд.: А. Колодний, О. Саган: Вид. 3-є вид. Тернопіль: Укрмедкнига, 2002. С. 51

На думку А. Річинського, її написання спричинене відсутністю наукових досліджень з української церковної історії. Як зазначав автор у передмові, що «... поза окремими статтями на релігійні теми, у нас існує всього дві праці, які ширше трактують українську церковну справу. Але М. Грушевський («З історії релігійної думки на Україні») виступає скоріше з протестантських позицій, а В. Липинський («Релігія і Церква в історії України») – з католицьких, він боїться навіть торкатися церковних справ, залишаючи їх вирішувати самому духовенству. Обидві праці, при всій своїй безперечній цінності, не дають історичного розв'язання української релігійної проблеми в цілості та залишають без обговорення багато актуальних (навіть бойових) питань української церковної практики, важливих особливо для православних українців»¹⁸. Власне, написанням цієї праці, він прагнув розв'язати цю проблему.

А. Річинський книгу «Проблеми української релігійної свідомості» планував видати у серпні 1932 р. У листі до редакції «Української загальної енциклопедії» від 14 червня 1932 р. він писав, що «збірник «Проблеми української релігійної свідомості» викінчується і вийде друком у серпні 1932 р., надсилаю до редакції відбитки 17–200 сторінок». Автор праці відзначав, що у роботі висвітлюється така проблематика: національна-церковна революція, особливості української релігійної вдачі, релігійного світогляду росіян, на хресному шляху, церква і націоналізм¹⁹. Наміри А. Річинського видати працю у серпні 1932 р. не здійснилися, тому він її доопрацьовував, розкривши ще декілька нагальних тем. Тим самим збільшив її обсяг до 284 с.

Вперше працю «Проблеми української релігійної свідомості» видано за матеріальної підтримки Українського кооперативного банку в Бресті і надруковано невеликим накладом у 300 примірників у Тернополі в травні 1933 р. Видання побачило світ у тернопільській друкарні Олександра Салевича і Спілки, єдиної на той час діючої міської української друкарні у місті, яка розміщувалася на вулиці 3-го Мая у будинку №5 (нумерація та назва вулиці 30-х років ХХ ст. – примітка авторині). Її власник –

активний організатор громадського життя міста, багаторічний член «Міщанського братства», з 1939 р. його секретар. У цій друкарні, що функціонувала ще з середини 20-х рр. ХХ ст., побачило світ чимало цінних видань. Зокрема, там друкувалася тогочасна україномовна тернопільська періодика²⁰.

Власники друкарні, видаючи працю, не мали на меті матеріально збагатитися, а скоріш за все прислужилися українським інтересам. Власне про це у передмові писав А. Річинський. Він висловив подяку «... видавництвам за випозичення кліше, а Українському Кооперативному Банкові в Бересті – за матеріальну поміч, для цього видання»²¹.

З 1 вересня 1932 р. в Польщі набув чинності новий карний кодекс, який відзначався значними обмеженнями щодо свободи слова, національного самовизначення чи релігійної ідентифікації. Зокрема, у ньому з'явилися статті, що не дозволяли критикувати владу, не допускали жодних зауважень з боку національних меншин на адресу панівної польської нації. Наприклад, стаття 152 передбачала покарання за «оббріхування і висміювання польського народу». Це в свою чергу значно ускладнювало процес виходу в світ українських видань. Кожне україномовне видання проходило цензуру і лише за таких умов допускалося до друку²².

Цензурних обмежень зазнала і праця А. Річинського «Проблеми української релігійної свідомості». Згідно із висновком цензора Тернопільського воєводського управління, книгу потрібно заборонити, тому що вона містила матеріали, скеровані на підлив державного ладу Речі Посполитої. Доречно зауважити, що в Державному архіві Тернопільської області знаходиться єдина, відома на сьогодні в Україні, праця А. Річинського (1933 р.), перше видання із повним змістом, у якому зафіксовано помітки польського цензора, щодо тексту, який слід вилучити. Польська цензура вилучи-

¹⁸ Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості / упоряд.: А. Колодний, О. Саган: Вид. 3-є вид. Тернопіль: Укрмедкнига, 2002. С. 51

¹⁹ Річинський Арсен, церковний і громадський діяч. Листи до редакції «УЗЕ» / Відділ рукопису Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника. Ф.252. Оп. 1. Спр. 704/п.12. Арк. 2.

²⁰ Решетука Т. А. Річинський: перше видання книги «Проблеми української релігійної свідомості» 1933 року. Арсен Річинський і проблеми помісної Української Церкви: наук. зб. міжнародних Річинських читань / за ред. А. Колодного, А. Гудими. Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ. Галицький інститут імені В'ячеслава Чорновола, 2008. С. 100

²¹ Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості. Володимир-Волинський. Тернопіль: наклад автора при допомозі Українського Кооперативного Банку в Берестю; друкарня Салевича і С-ки. 1933. С. 4

²² Решетука Т. Українськомовне книговидавництво в Тернополі 20–30-х років ХХ століття в умовах посилення утисків та цензурних обмежень. Український інформаційний простір. 2018. № 1. С. 178.

ла цілі сторінки, не пошкодувавши навіть авторського вступу до книги, він також зазнав скорочень. Усього позначено для вилучення 9 уривків загальним обсягом понад 180 рядків. Загалом, це текст, у якому автор розкрив утиски Православної Церкви у тогочасній Польщі, проблеми релігійної самобутності українців, їх майбутню незалежність²³.

Для того, щоб ця праця потрапила до читача, А. Річинському довелося вести довготривалу тяганину в судах Тернополя та Львова, захищати своє право на її видання. Зокрема, повітове староство в Тернополі, згідно із ухвалою від 29 травня 1933 р. (Ч. В. 46/33), наклало арешт на видання книги, усі видрукувані примірники вилучили. Окружний суд Тернополя, на підставі подання прокуратури, постановою від 3 червня 1933 р. (до Ч. Пр. 9/33) затвердив її конфіскацію у кількості усього накладу (300 примірників). У постанові зазначалося, що необхідно конфіскувати увесь тираж книги, її знищити і заборонити подальше розповсюдження.

Цю постанову суду вручено в Тернополі адвокату А. Річинського, депутату Степанові Баранові, який в подальшому захищав інтереси автора книги. Проти постанови виступили автор і видавець, в особі адвоката С. Барана, оголосили протест. 1 серпня 1933 р. перед трибуналом окружного суду в Тернополі відбулося відкрите слухання, на якому адвокат доводив хибність ухвали про конфіскацію накладу та його знищення, домагався відміни постанови суду. Однак трибунал окружного суду в Тернополі затвердив постанову суду щодо конфіскації і знищення видання. А. Річинський не погодився з цією ухвалою і подав скаргу до апеляційного суду Львова. Суд у Львові скарги не задовольнив, тому конфіскація і знищення накладу книги вступили в силу²⁴.

Автор праці звертався по допомогу до Дмитра Донцова, який у редактованому ним «ЛНВ» раніше вже опублікував чотири розділи цього видання. У листі А. Річинський ознайомив Д. Донцова із ситуацією, просив посприяти у вирішенні проблеми. Коли адвокат С. Баран повідомив А. Річинського, що " після програної в Тернополі справи вже нічого у Львові не зроблю" саме Дмитро Донцов долучив свого

адвоката до розгляду справи у Львівському апеляційному суді²⁵. У свій час Д. Донцов також стикався зі схожою обставиною, коли ухвалою окружного суду в Тернополі, від 29 січня 1930 р., підлягав забороні та конфіскації редактований ним «ЛНВ» у кількості 1400 примірників, за вживання словосполучення «Західна Україна», що мало характер злочину відповідно до ст. 265 і 287 кримінального кодексу Польщі²⁶.

А. Річинський також написав листа з проханням про допомогу до митрополита А. Шептицького. Просив його зарадити у вирішенні проблеми конфіскації книги та посприяти у видачі дозволу на її видання. У червні 1933 р. А. Шептицький звернувся до Тернопільського воєводи К. Мошинського у справі захисту книги «Проблеми української релігійної свідомості». Його запевнили, що книжку дозволять видати, якщо у ній не буде забороненої інформації та агітації проти католицизму, про що він повідомив А. Річинського²⁷.

Використавши усі способи у відстоюванні права на публікацію книги, маючи запевнення від митрополита А. Шептицького що книгу видадуть, адвокат С. Баран подав від імені автора А. Річинського окреме подання до повітового старости у Тернополі, в якому запевняв, що автор книги видалить заборонений текст, відредагує зміст книги і видасть працю, у якій не буде порушень кримінального кодексу Польщі. Остаточне вирішення справи у повітовому старостві Тернополя затягнулося на декілька тижнів, зрештою референт безпеки староства повідомив друкарню О. Салевича про дозвіл забрати неконфісковані частини книги А. Річинського. Надалі під наглядом поліцейського агента вирізано і знищено заборонений текст, а решту книги повернуто до друкарні²⁸. Лише у такий спосіб вдалося А. Річинському отримати дозвіл на видання «Проблем української релігійної свідомості».

А. Річинський, для того щоб книга, над якою він довго працював і планував видати ще влітку 1932 р., нарешті стала доступною читачеві, вилучив з неї заборонену цензором інформацію, замінивши іншим текстом, що спричинило зменшення обсягу монографії з 284 – до 280 сторінок, і того ж року її перевидав.

²³ Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості. Володимир-Волинський. Тернопіль: наклад автора при допомозі Українського Кооперативного Банку в Берестю; друкарня Салевича і С-ки. 1933.

²⁴ Православна церква перед тернопільським трибуналом. Конфіскація книжки проти церковно-православної московської єрархії. *Діло*. 1933. 11 серпня. №209 (13.448) С. 2–3.

²⁵ Archiwum **Dmytra** Dontsova. Biblioteka Narodowa. Warszawa. MF № 83985. S. 537

²⁶ Archiwum Dmytra Dontsova. Biblioteka Narodowa. Warszawa. MF № 82652. Cz. 2. S. 424

²⁷ Archiwum **Dmytra** Dontsova. Biblioteka Narodowa. Warszawa. MF № 83985. S. 538

²⁸ Видача неконфіскованих частин книжки д-ра Річинського. *Діло*. 1933. 10 грудня. №326 (13.448). С. 3.

Праця значно зросла в ціні, адже у її кошторис заклали витрати на перше видання у кількості 300 примірників, конфісковане владою.

Виборовши дозвіл на друк та розповсюдження книги від польської влади, з деякими змінами, монографію А. Річинського заборонила поширювати серед студентів курсів православної теології православна митрополія у Варшаві. Депутат Сейму від Волині Сергій Хруцький у статті «Серед нових книжок», опублікованій у часописі «Діло», обґрунтовував її важливе значення не лише для світської інтелігенції, але й для духовництва, наголосивши на тому, що «... замість зробити обов'язковою лектуру книжки д-ра Річинського для кандидатів священства, митрополія заборонила її. ... Однак книжка Річинського все більше буде знаходити собі дорогу до бібліотек православних пан отців в міру того, як буде рости національна свідомість у народі й особливо в самому духовенстві. Прийде час, коли православне духовництво не буде побоюватись, що у нього в хаті знаходиться книжечка д-ра А. Річинського чи їй подібна, а навпаки призначення цієї книжки своєю рідною буде найкращою обороною і церкви та прав і честі самого духовенства. Словом, книжка А. Річинського має запевнену будучність та відіграє в процесі національного українського відродження велику роль. ... Цю книжку повинен би прочитати кожний український свідомий інтелігент, бо вона вияснює багато проблем, які є цілковито незанимає серед інтелігенції, а мають для нас велике значення»²⁹.

При підготовці монографії, її автор, при аналізі дискусійних питань, своє бачення тих чи інших явищ і подій, обґрунтовував цитуванням першоджерел. Опрацьований науково-бібліографічний апарат монографії (894 використаних джерел – примітка авторині) свідчив про ґрунтовність опрацювання теми. Хоча А. Річинський у передмові зазначав, що «... поява цієї книжки наклала на неї свій відбиток, спричинила побіжне витлумачення деяких питань, нерівномірне опрацювання окремих частин... Але гадаю, що і в такому вигляді ця книжка допоможе нашій інтелігенції виробити самостійний погляд на справу надто важливу для існування нації. Бо й досі українська інтелігенція в цій сфері виявляє жадливу непередготовленість»³⁰. Праця, обсягом 280 с., скла-

далася з передмови, восьми розділів, розширеного змісту та декількох світлин. Окрім основного змісту, в якості додатку подано список із 14 праць А. Річинського, які можна було придбати за адресою: «Склад м. Володимир-Волинський. Др. А. Річинський»³¹.

Монографія написана з позицій українського національного етногенезу і зорієнтована на відродження та формування духовної самосвідомості українства. Її можна вважати своєрідною єднальною ланкою від Петра Могили – до сучасності³². А. Річинський, видаючи книгу, першочерговою метою вбачав поширення її серед світської інтелігенції, сприяв її розповсюдженню у Польщі, Німеччині, Франції та Канаді³³. На жаль, монографія «Проблеми української релігійної свідомості» (1933 р.), зважаючи на цензурні обмеження, вийшла невеликим накладом

З окупацією Червоною армією у вересні 1939 р. західних земель України, незважаючи на те, що діяльність А. Річинського мала відношення до захисту релігійної ідентичності українства в умовах II Речі Посполитої, він був затриманий працівниками НКВС 20 жовтня 1939 р. і ув'язнений у Володимир-Волинській в'язниці. До речі, працівники НКВС звинувачували його у контрреволюційній діяльності. Затриманому лише у кінці серпня 1940 р. висунули конкретні звинувачення³⁴. У постанові начальника другого відділення Володимир-Волинського міського відділу НКВС, капітана держбезпеки Розова, від 26 серпня 1940 р., йшлося про залучення вагомих доказів. Після розгляду матеріалів справи за номером 19792 – Річинському Арсеню Васильовичу – одним із перших пунктів звинувачення пред'явили: «1) Обвиняємий Речинський Арсеній Васильович, являясь руководителем и идеологом украинского автокефального движения на Волыни, в 1932–1933 годах написал и распространил в

³¹ Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості [по конфіскації друге видання]. Володимир-Волинський. Тернопіль: наклад автора при допомозі Українського Кооперативного Банку в Берестю; Друкарня Салевича і С-ки. 1933.

³² Гудима А. Почаївський монастир в історичній долі українства. Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. С. 29.

³³ Державний архів Волинської області Ф. 4666. Комітет державної безпеки (КДБ) при Раді Міністрів УРСР у Волинській області, м. Луцьк Волинської області. Оп. 2. Спр. 1969. Річинський Арсен Васильович. Арк. 4.

³⁴ Кравчук О. Р. Арсен Річинський: маловідомі сторінки біографії. *Україна-Європа-Світ*. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / гол. ред. Л. М. Алексієвський. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2018. Вип. 21. С. 243.

²⁹ Хруцький С. Серед нових книжок. *Діло*. 29 травня 1935 29 травня. №139 (14. 037) С. 5.

³⁰ Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості / упоряд.: А. Колодний, О. Саган: Вид. 3-є вид. Тернопіль: Укрмедкнига, 2002. С. 52

Польше, Германиї, Канаді та інших країнах книгу ««Проблеми української релігійної свідомості». В указанній книзі антисовєтського содержания обвиняемый Речинский Арсений Васильевич, имея целью разжечь национальную вражду, злобно клеветает на русский и украинский народ»³⁵.

Основним звинуваченням для А. Річинського було написання «антирадянської» праці «Проблеми української релігійної свідомості». Однак початок німецько-радянської війни затягував прийняття судового рішення, тому вирок А. Річинському оголосили лише 5 травня 1942 р. Особливою нарадою при НКВС СРСР за ст. 54-13 Кримінального кодексу УРСР його засуджено на десять років виправних робіт³⁶.

Пізніше А. Річинський у автобіографії напише «Ні в яких взагалі арміях і ні в яких озброєних або підпільних організаціях я ніколи не брав участі. Проте видав книгу «Проблеми української релігійної свідомості», в якій розвивав ідею релігійного об'єднання всіх українців – незалежно від побудованих людьми різних віросповідних і сектантських перешкод – а також в історичному аспекті засуджував політику колонізації і русифікації, що виявлялася відносно українського народу російськими урядами, починаючи з Петра I, польськими властями і московським єпископатом. З цієї ж точки зору у вказаній книзі я негативно віднісся до розгрому Української Автокефальної Церкви (Липківського), проведеного тодішнім радянським урядом у Києві, оскільки я розглядав український церковний рух як один із етапів національного звільнення і зростання українського народу. Таким чином, моя суспільна діяльність була направлена виключно на благо українського народу, як можна було розуміти це благо в умовах польської буржуазно-національної держави»³⁷.

У добу незалежності України стало можливим повернути із забуття працю А. Річинського «Проблеми української релігійної свідомості». Український історик, провідний україніст у Франції, доктор Аркадій Жу-

ковський, віднайшов її у Парижі і зробив копію тексту. З благословення Предстоятеля УАПЦ, владики Мефодія, книгу перевидано у 2000 р.³⁸. Значну організаційну роботу з підготовки книги до друку здійснив професор Арсен Гудима. З нагоди 110-річчя від дня народження А. Річинського, старанням голови Тернопільського осередку НТШ, професора Михайла Андрейчина у 2002 р. у видавництві «Укрмедкнига» здійснено її третє видання, частково доповнене вилученим цензором текстом, інформацією із «ЛНВ», у якому упродовж 1930–1931 рр. опубліковано чотири перших розділів монографії. Упорядниками книги були українські вчені, члени Української Асоціації релігієзнавців та наукові співробітники Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г. Сковороди НАН України – А. Колодний та О. Саган³⁹. Друге і третє видання книги А. Річинського «Проблеми української релігійної свідомості» були неповними, позаяк її тексти перевидувалися з уривків, вилучених польським цензором.

Проаналізувавши зміст параграфів, які підлягали забороні, стає зрозуміло, що польській і радянській владі не подобалися такі вислови, як «Україна зрештою, здобуде державну незалежність», «існування українського народу з його національними властивостями є ділом Божого промислу», «обов'язком нашим є зберегти свою національну особистість і виявити її вагомий цінність і красу», «тільки самостійна держава забезпечує кожному народові повний і свободний розвиток», також не подобалася впевненість А. Річинського у «нашій всенародній місії», його віра у те, що «народ Український має своє історичне завдання і сповнить його»⁴⁰.

Маючи повний примірник монографії, з'явилася можливість побачити працю А. Річинського у повному обсязі, без вилучених текстів. Так, у 2009 р. вийшло друком четверте, доповнене видання книги, упорядником якої став А. Гудима, до якої він написав передмову «З когорти святих сповідників українського православ'я». Книга вийшла з благос-

³⁵ Державний архів Волинської області Ф. 4666. Комітет державної безпеки (КДБ) при Раді Міністрів УРСР у Волинській області, м. Луцьк Волинської області. Оп. 2. Спр. 1969. Річинський Арсен Васильович., арк. 4

³⁶ Кравчук О. Р. Арсен Річинський: маловідомі сторінки біографії. *Україна-Європа-Світ*. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / гол. ред. Л. М. Алексієв. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2018. Вип. 21. С. 244.

³⁷ Річинський А. Автобіографія. 1954 р.: [рукопис]. / Волинський краєзнавчий музей. С. 2–3

³⁸ Гудима А. Харизма Арсена Річинського: монографія. Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. С. 129–130.

³⁹ Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості / упоряд.: А. Колодний, О. Саган: Вид. 3-є вид. Тернопіль: Укрмедкнига, 2002.

⁴⁰ Гудима А., Колодний А., Саган О. Тексти купюр польського цензора рукопису книги Арсена Річинського «Проблеми української релігійної свідомості». *Арсен Річинський: видатний український громадський діяч і науковець-релігієзнавець*: науковий збірник. Київ, Кременець, 2007. С. 93–96.

ловенню Предстоятеля УАПЦ, митрополита Київського і всієї України Мефодія, у серії бібліотеки православного українця, з нагоди причислення до лику святих сповідників українського православ'я, лікаря А. Річинського. У книзі вперше вміщена фотографія ікони церкви Різдва Христового (м. Тернопіль) Святого Сповідника лікаря Арсена та повернуто усі вилучені польським цензором параграфи тексту⁴¹.

Лише в добу незалежності України дослідники, науковці і зацікавлені особи мають змогу користуватися повним текстом монографії А. Річинського. Доречно згадати слова автора про свою книгу, які стали віщими й пророчими «... я виконав свій обов'язок ... зерно посіяне мною не згине у моральному світі, у день жнив ми побачимо плоди й сплемемо собі з них безсмертні вінки»⁴².

Отже, монографія відомого громадсько-політичного і культурно-просвітнього діяча першої половини ХХ ст. А. Річинського «Проблеми української релігійної свідомості» є свідченням того, що як польська, так і радянська влада переслідувала її автора за те, що він у міжвоєнний період активно пропагував ідеї незалежної Української держави й незалежної Церкви, обстоював її автокефалію, обґрунтовував самобутність українського православ'я, що не втратили своєї актуальності й на сьогодні.

⁴¹ Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості / упоряд. А. Гудима. Вид. 4-е, доповн. Тернопіль: Терно-граф, 2009.

⁴² Гудима А., Колодний А., Саган О. Тексти купюр польського цензора рукопису книги Арсена Річинського «Проблеми української релігійної свідомості». *Арсен Річинський: видатний український громадський діяч і науковець-релігієзнавець* : науковий збірник. Київ, Кременець, 2007. С. 96.

Список використаних джерел

1. Archiwum **Dmytra** Dontsova. Biblioteka Narodowa. Warszawa. MF № 83985. S. 539.
2. Archiwum Dmytra Dontsova. Biblioteka Narodowa. Warszawa. MF № 82652. Cz.2. S. 1119.
3. Видача не сконфіскованих частин книжки д-ра Річинського. *Діло*. 1933. 10 грудня. №326 (13.448). С. 3.
4. Гудима А. З когорти святих сповідників Українського православ'я. / А. Річинський Проблеми української релігійної свідомості. Тернопіль: Терно-граф, 2009. С. 3–10.
5. Гудима А. Почаївський монастир в історичній долі українства. Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. 38 с.
6. Гудима А. Харизма Арсена Річинського: монографія. Тернопіль: Підручники і посібники, 2008, 143 с.
7. Гудима А., Колодний А., Саган О. Тексти купюр польського цензора рукопису книги Арсена Річинського «Проблеми української релігійної свідомості». *Арсен Річинський: видатний український громадський діяч і науковець-релігієзнавець* : науковий збірник. Київ, Кременець, 2007. С. 93–96.
8. Державний архів Волинської області Ф. 4666. Комітет державної безпеки (КДБ) при Раді Міністрів УРСР у Волинській області, м. Луцьк Волинської області. Оп. 2. Спр. 1969. Річинський Арсен Васильович., 112 арк.
9. Каровець М. Самосвятство – українська ересь. Відповідь на статті д-ра А. Річинського. *Літературно-науковий вістник*. 1931. Т. 105. Кн. 4. С. 316–324.
10. Колодний А., Саган О. Життя і творчість Арсена Річинського – самовіддане служіння Богу й Україні. *Проблеми української релігійної свідомості*. Тернопіль: Укрмедкнига. 2002. С.11–50.
11. Кравчук О. Р. Арсен Річинський: маловідомі сторінки біографії. *Україна-Європа-Світ*. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / гол. ред. Л. М. Алексієвець. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2018. Вип. 21. С. 239–249.
12. Кучерепа М. Діяч українського церковного руху на Волині (Арсен Річинський). *Реабілітовані історії*: у 27 т. Волинська область. Нац. акад. наук України, Ін-т історії України НАН України. Київ; Луцьк, 2010. Кн. 1. С. 594–601.
13. Лучанин. Дописи. *Діло*. 1928. 14 листопада. №254 (11.505). С.4.
14. Михальчук Л. Життя А. Річинського – зразок самовідданого служіння українському народу. *Арсен Річинський – ідеолог Українського православ'я*: збірник наукових праць. Київ, Тернопіль, Кременець. 1998. С. 3–8.
15. Православна церква перед тернопільським трибуналом. Конфіскація книжки проти церковно-православної московської ієрархії. *Діло*. 1933. 11 серпня. №209 (13.448) С. 2–3.
16. Решетуха Т. А. Річинський: перше видання книги «Проблеми української релігійної свідомості» 1933 року. *Арсен Річинський і проблеми помісної Української Церкви: наук. зб. міжнародних Річинських читань* / за ред. А. Колодного, А. Гудими. Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ. Галицький інститут імені В'ячеслава Чорновола, 2008. С. 100–102.
17. Решетуха Т. Українськомовне книговидання в Тернополі 20–30-х років ХХ століття в умовах посилення утисків та цензурних обмежень. *Український інформаційний простір*. 2018. № 1. С. 172–184.
18. Річинський А. Автобіографія. 1954 р.: [рукопис]. / Волинський краєзнавчий музей: 3 с. КДФ-15143, КВ-67620.
19. Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості / упоряд.: А. Колодний, О. Саган: Вид. 3-є вид. Тернопіль: Укрмедкнига, 2002. 448 с.
20. Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості / упоряд. А. Гудима. Вид. 4-е, доповн. Тернопіль: Терно-граф, 2009. 368 с.
21. Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості. Володимир-Волинський. Тернопіль: наклад автора при допомозі Українського Кооперативного Банку в Берестю; друкарня Салевича і С-ки. 1933. 284 с.
22. Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості [по конфіскації друге видання]. Володимир-Волинський. Тернопіль: наклад автора при допомозі Українського Кооперативного Банку в Берестю; Друкарня Салевича і С-ки. 1933. 280 с.
23. Річинський Арсен, церковний і громадський діяч. Листи до редакції «УЗЕ» / Відділ рукопису Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника. Ф.252. Оп. 1. Спр. 704/п.12. Арк. 5.
24. Хруцький С. Серед нових книжок. *Діло*. 29 травня 1935 29 травня. №139 (14. 037) С. 5.